

ספרים

רשימות אגב קריאה (ב)

י שררן קשת

שירי האני העני *

בא לירי ספר שירים קטן, שיש בו, כדומה, משהו שאינו מצוי ברוב ספרי השירים של הדור הצעיר שלנו, המופיעים במספר רב למדי גם בימינו, ימי שפל ומסכנות לשירה ולמשוררים. אברהם חלפי הוא אדם מודרני ויהי די ארץ-ישראלי, אבל שירו אינו משנה טעמו במחושב לנקוט לשון-עלגים שהפרוץ מרובה בה על העומד וסגנונו אין עמו עוית-מיט של אדם הזקוק לפסיכואנאליזה. במלים פשוטות ובעברית טובה ופשוטה הוא מתנה חרש את הנקע של "אני" בן דורנו, של אדם לא-גיבור ולא חלכה, שההן והלאו דרים בו בכפיפה אחת, ואף משמשים בו בערכוביה של אַמְבִּיבּוּלָאנְטִיזָה, ואוחזים שניהם בסלית הקרועה של חייו — ללא כל הכרעה אפשרית — ומתוך כך הוא תר אחרי לבבו ואחרי עיניו ללא כרירה של מוסר, תרבות וטעם, ונמצא נגד אחריהם בלי מצוא בהם נח מה וגהה לרוחו נטולת המנוחה.

נפשי — פרוצה נוֹאֶשֶׁת

כָּל נַעַץ נָךְ הוּא לֵה זָכָר מוֹפְקָר —

אומר הוא באחד משיריו (עמ' 55). ובמקום אחר:

ראשי כחלום בין קחפי —

תפי ירקרק על שקמו של צולע

רואה הוא את נפשו כאילו מתוצה לו, ובאותו זמן עצמו הרי נפשו רואה את גופו כאילו מתוצה לה.

קרוב אני לגופי מאד.

רחוק אני מגופי עד אין פשר.

מעצמי אל עצמי, פְּעָמִים רבות.

על פני גופי אֶעְבֹּר — כְּעַל נֶשֶׁר.

מסתבר כי השחקן (זה מקצועו של א. חלפי בחיים האזרחיים) הוא המסותר-ובולט כאן מאחורי יאוש זה של חוסר אני חד משמעי, בעל הכרעה מוסרית ורוחנית. יותר מכל אדם עלול השחקן, הלוכש על-כרחו צורות שונות של "פרסונות" מתגוננות, לקפח את האני שלו, שהוא לבדו יכול להובילנו אל אותו אני עליון, המשמש מטרה

* שירי חאני העני מאת אברהם חלפי, הוצאת חסיבוץ חקאודה, תשי"א.

סופית ותיקון אידיאלי לאני. ואמנם כמה קטעים בשירים שלפנינו דומים עלינו כהעזויות פניו של שחקן, המודד לו "פרסונות" לפני הראי.

לפנינו אדם בעל הלכינפש כנים, אך משתנים. הוא נתון להשפעות של סביבה וספרות — ניכרת בו, למשל, השפעת הליריקה האינטלקטואלית של ג. אלתרמן. הלך הנפש חזק בו מן היחס החדמשמעי אל החיים, וכל-שכן מתפסת-חיים ברורה. משום-כך אולי אין הוא עשוי לזכות לשירה גדולה, ונמצא רק כורע על שפת נהר-השירה הזורם, לשחות ממימיו בחפניו. אבל גם במדרגתו יכול היה א. חלפי להגיע למשקל עצמי יותר רב, אילו השכיל לבור לו יניקות מכלי ראשון, תחת להיזקק, כפי הנראה, לכלי שני, בעיקר. פייטן שניזון לא משולחנם הגבוה של היושבים ראשונה במלכות הרוח, כי אם ממה שמלקטים אפיגונים מתחת לשולחן זה, הריהו נזקק לכלי שני בלבד. העדפת כלי שני על כלי ראשון תופעה מצויה היא בעולם, וביותר אצלנו, וסיבתה — עניות תרבותית. אולם יש כאן, למעשה, מעין שאלת הביצה והתרנגולת: הלא רק במקום שמדרגת התרבותיות היא גבוהה כל צרכה, שם הטעם הרוחני מפותח, ורק במקום שמפותח הטעם הרוחני — שם מגיעים למדרגת תרבותיות גבוהה. כידוע, פעמים שגאון בא ופורץ את השרשרת אפילו כשר אין בידו כל-יתרבות נקימה, כי על כן גאון הוא.

אברהם חלפי — לא בכל שיריו שוה הוא. יש בספר הטיט הקטן שלו כמה קטעי-שירה, הניתנים כאן כשירים לעצמם, שלא קשה היה, בעצם הדבר, לוותר עליהם ולא להכניסם לכרך, — ולא משום שרעים הם כל-כך, אלא משום שאין בהם, פשוט, אותו "כוחית" מינימאלי של שר רה ממשית, המספיק כדי לברך עליו. אם בין ציירי זמננו נפוץ המנהג לשים למשמרת, ואף להציג בתערוכות, בלא כל ענותנות או הרגשת-המידה, כל מיתות-רבע קטנה וכל טיט-ארעי, הרי יש לזה, אם לא הצדקה, לפחות הסבר בגיאיות הגפרות של הציור וגבהות מהללו בימינו; אבל משורר בזמן הזה, כשהשירה נמצאת לא בתור הגי אות, אלא בתור השפל, מאחר שגלה כבודה והיא מת-פלשת בעפר, תחת רגלי בני הדור המזלזלים בה — מה לו כי ינהג סלטול בעצמו עד כדי לחוס על כל קורטוב הנר שר מלוחותיו, שאינם כתובים, לכאורה, פנים ואחור, אלא כחרט אנוש חלש? הרי זה עלול לעשות רושם כאילו אין פייטן זה יודע כלל היכן מתחילה השירה — רושם מוטעה כעדותם הנאמנה של כמה וכמה שירים שבספר.

מאיך גיטא, יש שדוקא שלוחת המגבל הוואת שבהיצמ דות אל נחלת המציאות אשר שפיה עליהם מתוך קווי אטיסם זה של האדם הדתי, הממלא את חובתו ואינו צפוי לפחזייהגורל, היא הנותנת שבפיוטים אלה, יהי אשר יהי ערכם הספרותי, אתה מוצא לפעמים רוח הרמוניה ערגית ובהירה, מין צירוף של "שלום בחילך, שלחה בארמור תיך" עם "בבית אלהינו נהלך ברגש", המוכיר לי אותה אחירה חסודה ושבעת־רצון של חילין שיש עמם אחת מששים מטעמה של קבלת־שבת, שהרגשתי, למשל, בכפר־עציון שבהרי יהודה — הישוב היקר, שעל חורבנו אני מתאבל ללא נחמה.

ברם, ייתכן כי האופטימיזם היסודי של חרדים אלה הוא בעוכרי פיוטיהם. האופטימיזם אינו מיטיב לכתוב, אמר חכם מערבי אחד. מי יודע? אולי מהותה של השירה, במובנה המודרני, היא דוקא בהעברת מרכז־הכובד הנפשי והרוחני מן "ההשגחה", הפוטרת מן האחריות־לחיים את האדם הנשען עליה, אל נפש האדם עצמו, המרגיש שהוא הוא האחראי לדברים והחייב לאצול להם האלהה. משמע כי אין החרד משורר מעצם יעודו, אלא רק שואף להל־ביש מחלצות־שירה את רגש האדם החוסה בצל שדי, שאינו זקוק כלל לשירה כפתרון־חיים. ואמנם, יותר משיש שירה בפיוטים שלפנינו יש בהם כיסופים לשירה, כאל דבר שלא נפל בחלקם, ופעמים שהם גם מודים בכך: "את שירי של שירי (?) עד היום לא יסדתי — לבי לא מצא הניב", (מרדכי אלעי, עמ' 54).

כיסופים לשירה תחת שירה הם כאן מנת־חלקם של רבים מבין משתתפי הקובץ, בעוד שאצל אחדים מהם אתה מוצא גם משהו גרוע מזה: תחת שירי משורר הם מש־מיעים סלסולי חזן, אחרים, כגון פינחס פלאי, קליהעט, גותנים, בעצם, יותר "ספרות" מאשר שירה.

חוסר הצורך למצוא תיקון עצמי בחיי נפש בלתי אמצעיים ניכר ביחסם של פייטנים חרדים אלה אל האשה ואל האהבה. שאול רו שר לה לאשה: "תני בקרבך לכאוב על חורבן, על הרס האמונה ושרשי החוטא" וכו' (עמ' 252). ודוד תמר קורא אליה: "ואומלל אני מאוד נערה — אומלל מכל העלמים — כי לא תבוא אמי טהורה — כי לא תבוא לעולמים — וכה עירי אני ויתום — ואין לי כל ואין לי מאום — כי לא תבוא אמי הלום — כי לא תבוא לעולמים" (עמ' 331). לא מעניינו הוא לשאול מהי תגובת הנערה על תפיסה זו של תפקידה בחיי הגבר, אבל תגובת הקורא בודאי שאינה כמו למקרא שירת אהבה. "האשה הנצחית" מצטמצמת כאן אפוא עד כדי חוליה או סמל־קדושה גרידה שבקשר שבין אדם למקום: הצער על "שרשי החטא", על העדר יקתה אב, שיך לתחום הר־חיות, אך אינו שיך לתחום האהבה כהאלתת חיי החושים והעלאתם לסמל רוחני. גרם, אם תדחית פוסלת את

פייטנים חרדים *

"מוסד הרב קוק" בירושלים זימן לקובץ אחד עשרים פייטנים "דתיים", כלומר — שומרי מצוות ומסורת. "לא שירת קודש כאן, אלא שירה בקודש", מצינת ההוצאה — והיא גם מביעה תקוה כי קובץ זה ייכניס נעימה חדשה ומקורית לשירה העברית החדשה.

אילו באמת כך היה, כי עתה יכולנו רק לשמוח על קר־בן זה ולקדמו בברכה. למעשה, קשה לראות כאן משהו חדש ומקורי מבחינת הסגנון, הצורה ודרך הביטוי. כיון שכל הפייטנים האלה, בין אותם (רוב רובם) שהפיוט הוא להם קבע שבצינעה, "הוכי" טיפוחים מקביל לקבע־החיים הגלוי, ובין אותם (המעטים) שהפיוט הוא להם רק מעין פגרה חוזרת, כקשת־זחצחים לנער ה"חרדי", צייד כ־זימו בליג בעומר — כולם משתמשים כאן בסגנון הכלל ובמטבעות־ביטוי עוברים לסופר ומקובלים על הדור (על דור־אתמול בעיקר). ולגבי רוב הפייטנים האלה גם קשה שלא לראות אשלייה גרידה בהגדרה "שירה בקודש" — אם לא נאמר כי "בקודש" פירושו כאן העדר אותם הלב־טיב, הבעיות הרוחניות והקע הנפשי, המציגים את חיי־הרוח ואת הכוח־היוצר בזמננו. מתכונתם של חרדים היא שמהיותם בעלי "בטחון", החיים בשלום עם ההשגחה בדי כות מילוא חובתם הדתית, הריהם מרגישים את עצמם פטורים מעונשם של גורמי א־המנוחה הפנימית של האדם המודרני (מה שגורם בזמננו לרבים מנאורי המערב, בקרב הגויים, לחוש להם מפלט תחת כנפי הכנסייה מפני הייאוש, פרי היחוסיות והאטמוספירה). הרעב לגילוי והצמא לנחמה הריהם זרים, על־פירוב, לחרדים (שלא תמיד הם בעלי חוויה רליגיוזית), וההוצאה היא שדוקא הם, הדוג־לים בשם ערכים רוחניים, כביכול, מוגבלים בנגלות גרידה ואינם דורשים במופלא. משום־כך גם השירה היא להם מין תכלין לחייה־המציאות הנתונים, ולא אוריס־יות מים לפילול הנסתרות.

ודאי, עתם הרעיון ליימן משוררים לפי עקרון שמירת המצוות רעיון־כרכ הוא. כלום זהו דגל שאפשר לדגול בשמו לגבי שירה? מבין אני שירה רליגיוזית, כניגוד לשירה חושנית, אפיקורסית, או ציורית גרידה; ברם, מה עניינה של שמירת המצוות לגבי קביעת הסוג השירי? ולא זו אף זו: אם הכוונה היא למסירת ההווי המסורתית, או הרי גם פייטן כשמשון מלצר, למשל, שיך לכאן: ואם קנה־המידה הוא אדיקותו של המחבר, או אולי לא יתאים לכאן אפילו משורר רליגיוזי קמזון? (אגב, אחד המעטים בקובץ המגלה רליגיוזיות בשירים שאין עמם שום סימנים מיוחדים של חרדיות). משמע כי יותר משיש לראות בקובץ זה ביטוי לסוג של שירה יש לראות בו צדות למהותו של טיפוס מנטאלי.

* אנונימי, מסוף לדברי שירת ערך פנחס פלאי, שדוד הרב קוק, ירושלים תש"ו.

האהבה, הרי הוליגויות האמתית מכניסתה בצל כנפיה, וספורי האהבה של עגנון יוכיחו. אבל בין פייטני הקובץ יש גם אחדים הראויים לתשור מתלב :

אביעד (שמו הספרותי של תורני ירושלמי), עם כל האריכות הריטורית הפאתיטית שבפייט שלו, הריהו מגי לה אהבת ציון אופטימיסטית ומצרף הכרה ציונית להר גשה דתית : "והיה כל חורש שדה — וחרש לב, וכל נוטע עץ ונטע עם" (עמ' 3). את בוני הישוב הוא רואה כראות "עם יודעי גבורה לחיות ולהחיות" (עמ' 5), ואת האידיאל של ציון החדשה הוא מגדיר כך : "ארחות עבד מאסת — ודרך אדונים שנאת" (עמ' 9). בפיוטיו אתה מוצא לפעמים פסוקי זמרה נאים, כגון : "עיני ישראל צמודות בחושך", או : עד מתי, אחי, רק כטל תהיו ? — או : "הן כפרחים כבושים בספר — היו פיקודי אל בגולה — ובאו האובדים מני עם — והשרישו והצי מיחו — אהבה חדשה".

יעקב אבן־חן, תורני וחקלאי, משרידי כפר עציון, שהיה בשבי הלגיון העמוני, אינו אמנם משורר בעל שיעור קומה, אבל מודה אני כי שירו "מעשה שהיה בדורנו" (עמ' 38) הפעימני. הוא וחברו הפצוע נותרו בחיים לבדם מן הטבת, והוא צועק בלבו : "עדת ישראל בצרה ואליהו איננו ! — והנה לקראתם ערבי זקן, ועל לבו תיק תפיר לין מן השלל, והוא מצילם מיד הכנופיה הצמאה לדם. הם נשאר בחיים כשבוויימלחמה. "זה היה אליהו הנביא ! — קראו שני החברים. מרדכי אלעי כותב : "ברק הפלאות מרהיב העיניים — ושח הראש והפה ממלל — בלי הגה, רק נעות השפתיים — והאיש לא ידע : בכוח או הלל — וכך הוא עומד כשבולת כפופה — מלאה שחוחה בחצי היום — וכולה שמש, וזוהר שטופה — וכוסף ורחש... ודום", (עמ' 50). אכן, נימה לירית שנולדה מרגש אמי תי. מאיר בוסק הוא יותר אפי, ולשירו מבנה יותר תרי כותי — אופקו ההיסטורי יותר רחב והוא מבקש לו דמויות מעולם התנ"ך. גם ניבו וכוחו הלשוני רבים יותר, אלא שהישגו (על כל פנים בשיריו שבקובץ זה) הוא בכל זאת יותר הישג ספרותי מאשר שירי־צרוף. נימה נפשית בלתי־אמצעית, שיש עמה רטט של כנות וצליל יותר אנושי, ועל כן גם יותר שירי, נשמעת מתוך שיריו הקטנים של אנשל כץ. דבר־מה לוקח־לב יש ביחוד בשירו מצניע־הרמו ועדין־הרגש "רזי לי" (עמ' 165), המוכיר במקצת, מצד הלך־הנפש שבו, את "הסונט של ארורתי, שיר־אהבה ידוע בספרות הצרפתית). י. צ. רמון הלירי ריטורי, בעל הפתוס החרישי של מאמין צרוף, וי. ד. קמרון, שעיקר כוחו כציור רעיונות ליריים בחרט הסמל המכוון, שניהם מיוצגים כאן בדרך אנתולוגית כביכול, כי שניהם כבר כבשו להם מקום בשירתנו הכללית, כל אחד מהם לפי צביונו ודרגתו.